

Veratrum nigrum L. Ciemężycza czarna (ciemierzycza czarna)

Rodzina: *Liliaceae* – liliowate

Status

Gatunek w Polsce krytycznie zagrożony. W krajach ościennych: krytycznie zagrożony w Czechach.

Rozmieszczenie geograficzne

Veratrum nigrum reprezentuje we florze Europy podelement eurosberyjski (południowy) (Zając, Zając 2009). W zachodniej i południowej Europie występuje w górach – Alpach, Karpatach, Apeninach i górach Półwyspu Bałkańskiego. W środkowej i wschodniej części naszego kontynentu obszar występowania pokrywa się z zasięgiem naturalnych i wtórnych zbiorowisk stepowych i lasostepów. W Azji gatunek występuje po Kamczatkę (Hegi 1906–1987; Nosova 1965).

Występowanie w Polsce

Zasięg ciemężyczy czarnej w Polsce obejmuje Wyżynę Wołyńską, Rostocze i wschodnią część Wyżyny Lubelskiej. Stanowiska tego gatunku, niektóre podane jeszcze w XIX w., koncentrowały się na wschód od doliny Wieprza w okolicach Chełma, Zamościa i Tomaszowa Lubelskiego koło miejscowości: Dubienka, Chełm (Rostafiński 1872), Okszów, Teresin (Fijałkowski, Topolska 1981), Bogdanówka Stara, Putnowice Dolne, Kumów Majoracki (Fijałkowski 1959c), Hrubieszów (Waga 1847), Kąty II (Krzaczek 1963), Kosobudy, Wólka Wieprzecka, Wychody (Fijałkowski 1954), Udrycze (Fijałkowski 1959c), Sitno (Fijałkowski, Topolska 1981), Łabunie, Tomaszów Lubelski (Fijałkowski 1954), Komarów (Waga 1847), Tyszowce i Jarczów (Fijałkowski, Topolska 1981). Występowanie rośliny w zachodniej części Wyżyny Lubelskiej – okolice Lublina (Kluk 1788) i Motycz Leśny (Fijałkowski, Topolska 1981) – są wątpliwe (Bróz, Przemyski 1988a), podobnie jak stanowiska na Wyżynie Małopolskiej (Waga 1847; Kostrowicki 1966; M. Stachurski, dane ATPOL z 1984 r.). Większość z podawanych stanowisk ma walor historyczny. Obecnie ciemężycza czarna występuje w okolicach Zamościa: w rezerwacie Łabunie i w Kątach II oraz w Kolonii Teresin koło Białopola i w Lasach Strzeleckich (G. Grzywaczewski, dane npbl. z 1998 r.; Kucharczyk 2001 i mat. npbl. z lat 2000–2011; J. Wójciak, mat. npbl. z 2009 r.).

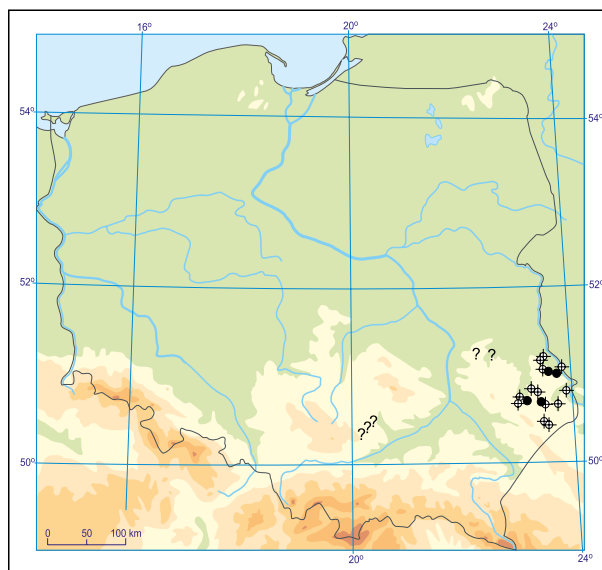
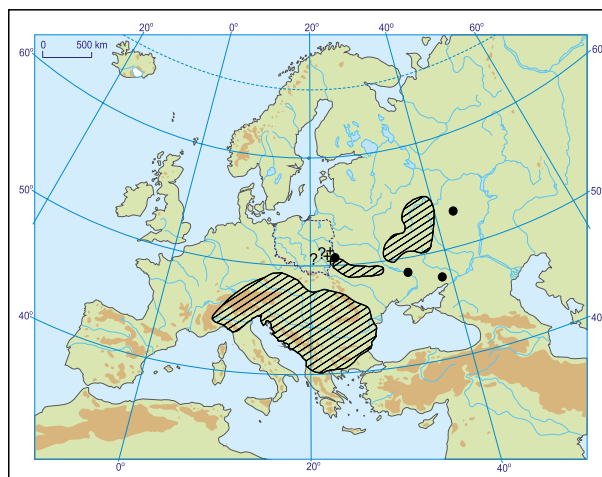
Siedliska i fitocenozy

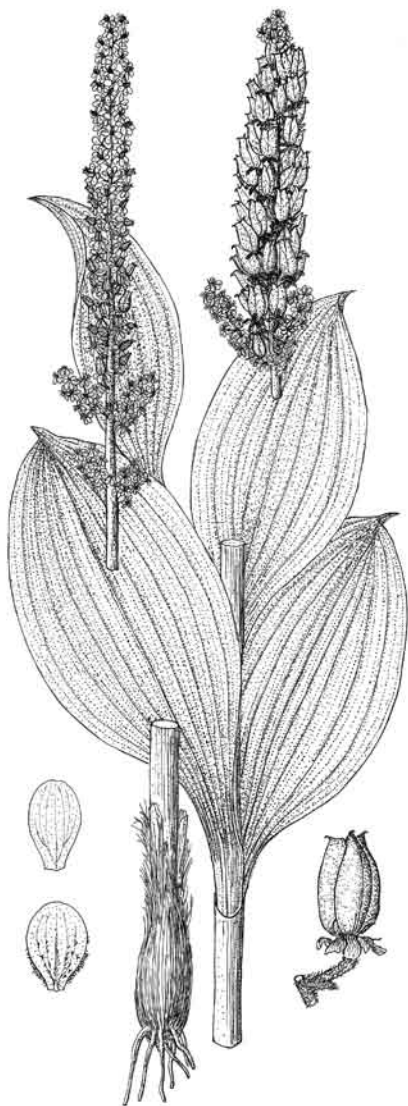
Ciemężycza czarna preferuje miejsca półcieniste; występuje na czarnoziemnych rędzinach kredowych. Najczęściej roślinę spotyka się na polanach, brzegach dróg

śródlęsnych, okrajkach i leszczynowych oszyjkach. W rezerwacie Łabunie i koło Kątów II (Niedzielski Las) rośnie w ciepłolubnej postaci grądu subkontynentalnego *Tilio cordatae-Carpinetum betuli* nawiązującej składem gatunkowym do świetlistej dąbrowy *Potentillo albae-Quercetum*. Na tym ostatnim stanowisku część populacji zajmuje zbocze kredowego wzniesienia rosnąc w murawie kserotermicznej ze związku *Cirsio-Brachypodium pinnati*. W okolicach Białopola występuje w zaroślach osikowo-leszczynowo-grabowych o składzie gatunkowym runa zbliżonym do świetlistej dąbrowy. Stanowisko w Lasach Strzeleckich to niewielka polana porośnięta przez fitocenozę o charakterze ciepłolubnego okrajka.

Morfologia i biologia

Ciemężycza czarna jest byliną dorastającą do 1,8 m wysokości, o łodydze okrągłej, miętko owłosionej. Liście są silnie żebrowane, dolne szerokoeliptyczne, górne lancetowate. Kwitnie w drugiej połowie lipca i w sierpniu.

Kwiatostan jest długi i wąski, z licznymi drobnymi kwiatami o czerwonobrunatnych lub czarnopurpurowych działkach okwiatu. Owocem jest torebka z licznymi, drobnymi nasionami roznoszonymi przez wiatr.

Charakterystyka populacji

Liczebność populacji ciemiężycy w rezerwacie Łabunie koło Zamościa szacuje się na około 750 roślin, z których tylko kilka procent przechodzi stadium generatywne. Kwitną jedynie te osobniki, które rosną na polanach, w prześwietlonym drzewostanie lub przy drogach i w luźnych zaroślach. Przy małym dostępie światła rośliny pozostają w stanie płonnym. W Niedzielskim Lesie koło Kątów II rośnie około 250 osobników. Ze względu na znaczne ocienienie kwitnienie jest bardzo rzadkie – w 2010 kwitły 3 osobniki, w 2011 r. nie stwierdzono pędów generatywnych. W pobliskiej murawie kserotermicznej stwierdzono około 210 pędów, w 2011 r. kwitło 19 spośród nich (M. Kucharczyk, mat. npbl. z lat 2009–2011). Udział pędów generatywnych jest najwyższy w populacji rosnącej w Lasach Strzeleckich. W 2011 r. odnotowano tu 23 pędy generatywne i 58 wegetatyw-

nych. W Kolonii Teresin koło Białopola liczebność osobników *Veratrum nigrum* wyraźnie spada. W 2001 r. odnotowano 10 pędów, a w 2011 r. jedynie 3. Kwitnienie obserwuje się sporadycznie (np. w 1998, 2001, 2010 r.) (M. Kucharczyk, mat. npbl. z lat 2000–2011; J. Wójciak, mat. npbl. z 2009 r.).

Zagrożenie i wskazania ochronne

Veratrum nigrum jest w Polsce objęty ochroną prawną z zaleceniem tworzenia strefy ochronnej o promieniu 50 m. Prawdopodobną przyczyną zaniku większości stanowisk była przebudowa świetlistych drzewostanów dębowych na sosnowo-dębowe oraz przekształcenie siedlisk naturalnych fitocenoz w pola uprawne. Obecnie głównym zagrożeniem populacji ciemiężycy jest zbytne ocienienie. W ramach zabiegów ochronnych w rezerwacie Łabunie dokonuje się prześwietlenia i częściowej przebudowy drzewostanu na dębowy oraz z niewielkiej powierzchni usuwa się krzewy i podrost drzew. W miejscach prześwietlonych wzrasta liczba osobników kwitnących. Podobnie w Lasach Strzeleckich usunięcie części drzew i krzewów sprzyja rozwojowi populacji. Część populacji w Kątach II rosnąca w murawie kserotermicznej nie jest zagrożona, natomiast kondycja roślin w Niedzielskim Lesie jest słaba. W ustanowionej tam wokół stanowiska ciemiężycy strefie ochrony nie wykonuje się żadnych zabiegów gospodarczych, co skutkuje zwiększeniem ocienienia. Stanowisko w Kolonii Teresin

Fot. 245. *Veratrum nigrum* w rezerwacie Łabunie (2009)

znajduje się na terenie prywatnym. Zarośla, w których rośnie ciemiężycza są bardzo cieniste i tylko w kilku miejscach nieco prześwietlone. Trudno przewidzieć, jaki będzie tam sposób gospodarowania, a co za tym idzie – los populacji ciemiężycy. Wszystkie 4 populacje ciemiężycy czarnej objęte są ogólnopolskim monitoringiem przyrodniczym.

Marek Kucharczyk

***Anthericum liliago* L.**
Pajęcznica liliowata

Rodzina: *Liliaceae* – liliowate

Status

W Polsce gatunek narażony na wyginięcie. W krajach ościennych: zagrożony w Niemczech, narażony w Czechach.

Rozmieszczenie geograficzne

Anthericum liliago zaliczany jest do gatunków submediterrańskich (Skalický 1959). Obszar jego występowania rozciąga się od Półwyspu Iberyjskiego po Bałkany. Północny kres zwartego zasięgu przebiega przez środkowe Niemcy. Dalej ku północy nieliczne i rozproszone stanowiska sięgają do południowej części półwyspu Skandynawskiego. Przez Polskę przebiega wschodnia granica zasięgu taksonu w Europie Środkowej (Skalický 1959; Webb 1980a; Hultén, Fries 1986).

Występowanie w Polsce

Pajęcznica liliowata występuje obecnie tylko na Pobrzeżu Szczecińskim, na Pojezierzu Zachodniopomorskim oraz w zachodnich częściach Pojezierza Południowopomorskiego i Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej. Na przełomie XIX i XX w. jej stanowiska rozciągały się na obszarze od wyspy Wolin wzdłuż doliny Odry przez zachodnią część Pojezierza Wielkopolskiego i Niziny Wielkopolskiej po północno-zachodnią część Niziny Śląskiej. Obecnie blisko trzecia część tych stanowisk już nie istnieje, a zasięg gatunku znacznie się zmniejszył. Trzy stanowiska na Nizinie Śląskiej w okolicy Sławy, Głogowa i Lubina (Schube 1903) zanikły jeszcze w XIX w. (Anioł i in. 1976; Michałak 1976b). Stanowisko w Bronikowie koło Kościana (Schönke 1898) także nie istnieje (A. Łukasiewicz, mat. npl.). Wyginęła w Jordanowie koło Świebodzina, skąd podał ją Spribille (1898), podobnie jak w okolicy Międzyzdrojów i Warnowa, gdzie notowana była przez Lucasa (1860). Przestały istnieć podawane przez Müllera (1911) stanowiska w Szczecinie-Dąbiu i okolicy Zdrojów.

Summary

The distributional range of *Veratrum nigrum* comprises SE Poland: the Volhynian Upland, Roztocze and Lublin Upland. The plant is known from over a dozen locations but most of them are only historical records. The species occurs now in four sites. A probable cause of its decline at the majority of sites was the conversion of oak stands to pine-oak stands, or transformation of natural phytocoenoses into cultivated fields. The main threat to the existing populations is shading. Active conservation of the plant is needed. Protection measures have already been implemented in two sites.

Za historyczne uważa się też stanowisko koło Ostrowca nad Płociczną (Kujawa-Pawłaczyk, Pawłaczyk 1997), na którym pajęcznica liliowata notowana była jeszcze w połowie lat 80. (Jasnowska i in. 1986). Wyginęła także w byłym rezerwacie Boratyń koło miejscowości Wilcze na Pojezierzu Sławskim. Na przełomie lat 70. i 80. nie potwierdzono występowania pajęcznicy liliowatej na stanowiskach: Namyślin, Góralice, Ulikowo, Pilcho-

